TIBBIY TERMINLARNING LEKSIK XUSUSIYATLARI

Eshanqulov Dilmurod

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,

O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi,

Toshkent davlat tibbiyot universiteti,

1-son o‘zbek va xorijiy tillar kafedrasi o‘qituvchisi

Toshkent, O‘zbekiston

Annotatsiya. Tibbiy til zamonaviy tibbiyot fanining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu tilning asosiy elementi — tibbiy terminlar bo‘lib, ular klinik va ilmiy sohaga mo‘ljallangan aniq tushunchalarni ifodalaydi. Tibbiy terminologiyaning o‘ziga xos leksik xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular tibbiyotning murakkab, texnik va ilmiy tabiatini inobatga olgan holda shakllangan. Ushbu maqola tibbiy terminlarning leksik xususiyatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, ularning kelib chiqishi, morfologik tuzilishi, shuningdek, zamonaviy tibbiyotning rivojlanishidagi o‘rni haqida fikr bildiradi.

Kalit so‘zlar: *tibbiy terminlar, leksik xususiyatlar, tibbiyot tili, terminologiya, xalqaro standartlar, tibbiy ta’lim, ilmiy til, terminologik lug‘at.*

Annotation. Medical language is an integral part of modern medicine. The main element of this language is medical terms, which express specific concepts intended for the clinical and scientific field. Medical terminology has its own lexical features, which are formed taking into account the complex, technical and scientific nature of medicine. This article is aimed at an in-depth analysis of the lexical features of medical terms, expressing opinions on their origin, morphological structure, as well as their role in the development of modern medicine.

Keywords: *medical terms, lexical features, medical language, terminology, international standards, medical education, scientific language, terminological dictionary.*

Аннотация. Медицинский язык является неотъемлемой частью современной медицины. Главным элементом этого языка являются медицинские термины, выражающие специфические понятия, предназначенные для клинической и научной сферы. Медицинская терминология имеет свои лексические особенности, которые формируются с учетом сложной, технической и научной природы медицины. Данная статья направлена на углубленный анализ лексических особенностей медицинских терминов, изложение мнений об их происхождении, морфологической структуре, а также их роли в развитии современной медицины.

Ключевые слова: *медицинские термины, лексические особенности, медицинский язык, терминология, международные стандарты, медицинское образование, научный язык, терминологический словарь*

Kirish. Termin (lot. terminus — chek, chegara): Fan, texnika va boshqa sohalarga oid narsa haqidagi tushunchani aniq ifodalaydigan, ishlatilish doirasi shu sohalar bilangina chegaralangan so‘z yoki so‘z birikmasi; atama. Terminlar bir ma’noli bo‘lishi, ekspressivlik va emotsionallikka ega bo‘lmasligi kabi belgilari bilan ham umumiste’moldagi so‘zlardan farqlanadi.

Terminologiya (termin + logos – so‘z, ta’limot). 1. Biror ilm, kasb va boshqa sohaga oid terminlar majmui. Masalan, grammatik terminologiya, san’at terminologiyasi va boshqa [Hojiev, 2002].

Hozirgi davrda o‘zbek tilshunosligida turli fan sohalari terminlari jadallik bilan o‘rganilmoqda, bu narsa fan sohalarining rivojlanishi va fan yutuqlarining ishlab chiqarishga tatbiq etilish darajasi, binobarin, terminlarning rivojlanishi va boyib borishi bilan chambarchas

bog‘liqdir. Shunday fan sohalaridan biri sifatida tibbiyot terminologiyasiga oid so‘zlarni olish mumkin.

Tibbiyot terminologiyasining asosiy leksik bazasi lotin va yunon tillaridan o‘zlashgan terminlarga tayanadi. Ushbu tillar ilm-fan tarixida o‘ziga xos standartlar sifatida qabul qilingan, shuning uchun ko‘plab tibbiy so‘zlar aynan shu tillardan kirib kelgan. Tibbiyot sohasida til — ilmiy bilimlarni yetkazish va amaliyot uchun asosiy vosita hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Lotin tili — tibbiyot mutaxassisligini o‘qitishning ajralmas elementi bo‘lgan kasbiy yo‘naltirilgan fan. Tibbiy atamalar lotin tilida ishlatiladigan ko‘plab leksemalar bilan ajralib turadi. Ular atrofdagi voqelikni, uning milliy, ijtimoiy va kasbiy farqlarini his qilishning umuminsoniy qoidalarini aks ettiradi [Ермичева, 2009].

Misol uchun, lotin tilidan olingan inson tana a’zolarining nomlari:

1. Anatomia – tana tuzilishi, anatomya so‘zi. 2. Musculus – mushak. 3. Vena – vena, tomir. 4. Arteria – arteriya, qon tomiri. 5. Nervus – asab. 6. Ossa – suyaklar. 7. Caput – bosh. 8. Pulmo – o‘pka. 9. Ren – buyrak. 10. Corpus – tana, tana qismi. 11. Fractura – suyak sinishi. 12. Infectio – infeksiya, yuqumli kasallik. 13. Medicina – tibbiyot. 14. Therapia – davolash, terapiya. 15. Diagnostica – tashxis qo‘yish.

Lotin tilidan kirib kelgan kasalliklar nomlari:

1. Inflammatio – yallig‘lanish, 2. Fractura – suyak sinishi. 3. Tuberculosis – sil kasalligi (lotinchasida «tuberculum» – tuguncha, tuguncha paydo bo‘lishini ifodalaydi). 4. Fiasko (fascia) bo‘lishi ham ba’zan ishlatiladi, lekin bu so‘z ko‘proq anatomiyada ishlatiladi, kasallik nomi sifatida kamroq uchraydi.

5. Febris – isitma, harorat ko‘tarilishi. 6. Neuralgia – asab og‘rishi (lotincha “nervus” - asab va yunoncha “algos” - og‘riq so‘zlarining aralashmasi).

7. Arthritis – bo‘g‘im yallig‘lanishi (bu asosan yunonchadan kelib chiqqan, ammo tibbiy terminlarda lotin bilan tarjima qilingan)

8. Bronchitis – bronx yallig‘lanishi (yunoncha-lotincha aralash)

Ko‘pchilik tibbiy kasallik nomlari lotincha yoki yunoncha ildizlarga asoslangan, shuning uchun ular aralash holda foydalaniladi.

Lotin tilidan kirib kelgan va tibbiyotda keng qo‘llaniladigan asboblarning nomlari va ularning ma’nolari:

1. Scalpel (lotincha: scalpellum) – jarrohlik pichog‘i. Aniq va nozik kesish uchun ishlatiladi.

2. Speculum (lotincha: speculum) – ko‘zgu. Tibbiy tekshiruvlarda, masalan, ayollar jinsiy a’zolarini tekshirishda ishlatiladi.

3. Catheter (lotincha: catheter) – nasosli yoki oqimli suyuqlikni tanadan chiqarish yoki kiritish uchun suyuq naycha.

4. Stethoscope (lotincha: stethos “ko‘krak” + yunoncha skopein “ko‘rish”) – ko‘krak va boshqa ichki organlarning ovozini eshitish uchun asbob.

5. Syringe (lotincha: syringa) – in’ektsiyalar uchun shprits, suyuqlik kiritish yoki chiqarish uchun vosita.

6. Forceps (lotincha: forceps) – qisib olish uchun ishlatiladigan egiluvchan tishli asbob.

7. Lens (lotincha: lens) – ko‘rishni yaxshilash yoki mikroskop, stetoskopda ishlatiladigan linza.

Yuyoncha so‘zlar: 1. auto -o‘zi. 9. lipos – yog‘ 2. erythros - qizil 10. macros - karta 3. glykus - shirin (shakar) 11. micros - kichik 4. haema - qon 12. myelos - orqa miya 5. histos - to‘qima 13. nosos - kasallik 6. hidro - ter 14. phagos - yeyish 7. hydr - suv [Akramova, va bosh., 2023].

Tibbiy terminlarning leksik xususiyatlari bir necha jihatdan o‘ziga xosdir. Birinchidan, ularning ma’nosi aniq va qat’iy belgilangan bo‘lib, turli matnlarda noaniqlikka yo‘l qo‘yilmaydi. Bu terminlar ko‘pincha yunon, lotin va boshqa tillardan olingan bo‘lib, ularda bunday qat’iylik ilmiy muloqot uchun zarurdir [Qodirov, 2020]. Ular bir yoki bir nechta ildiz so‘zlarga, prefiks

va suffikslarga ega bo‘lib, yangi so‘zlar hosil qiladi. Bu jarayon tibbiy til leksikasining kengayishini va yangi kasalliklar, diagnostika, davolash usullarini ifodalash imkonini yaratadi.

Ikkinchidan, tibbiy terminlar ko‘plab so‘zlardan tashkil topgan birikmalar shaklida ifodalanadi va ular bir-biriga aniq mos keluvchi qismlardan iborat bo‘ladi. Masalan, “myokard infarkt” yoki “arterial gipertenziya” kabi atamalar – bu terminologiyaning sintaktik xususiyatlaridan dalolat beradi.

Uchinchidan, tibbiy terminlar doimiy ravishda yangilanib boradi, chunki tibbiyot sohasida kashfiyotlar doimiy yuz berib turadi. Shu sababli, yangi tushunchalar va kasalliklar uchun yangi so‘zlar yaratish yoki mavjud so‘zlarni kengaytirish jarayoni muhim hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tibbiy terminlarning eng muhim leksik xususiyati — ularning semantik aniq va bir qadar bitta ma’noga ega bo‘lishidir. Bu terminlar tibbiy sohada xatolikka yo‘l qo‘ymaslik uchun aniq, yagona tushuncha hosil qilishga yordam beradi. Masalan, “gastritis” – oshqozon shilliq qavatining yallig‘lanishi deb atalsa, tibbiy amaliyotda bu tushuncha aniq va keng qamrovli bo‘ladi.

Semantikaning aniqligi terminlarning amaliy qo‘llanilishi va tarjimasida katta ahamiyatga ega. Chunki, tibbiy terminlarni noto‘g‘ri talqin qilish bemor sog‘ligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bundan tashqari, tibbiy terminlar ko‘p ma’noli emas. Ular ko‘pincha ixtisoslashgan soha kontekstida yagona ma’no kasb etadi, shuning uchun ularni umumiy tilga kiritganda noaniqlik yuzaga kelishi mumkin. Tibbiy sohada inson tanasi a’zolarini ifodalovchi leksemalar, aniqrog‘i anatomik terminlar barcha tillarda, jumladan, o‘zbek tili leksikasida ham muayyan mavqega ega. Shunga qaramay, mazkur terminologik qatlam o‘zbek tilshunosligida lisoniy nuqtai nazardan batafsil o‘rganilmagan. To‘g‘ri, turkiy tillar doirasida ham shu masalaga bag‘ishlangan tadqiqotlar yuzaga kelgan. Masalan, D.X.Bozorovaning turkiy tillarda tana qismlari nomlari semantikasiga bag‘ishlangan nomzodlik dissertatsiyasi, [Bozorova, 1966], F.T.Isxakovning turkiy tillardagi bir qator anatomik terminlarning qiyosiy tadqiqiga doir maqolasi [Isxakov, 1972], ishlar shular jumlasidandir. Masalan, Jigar - O‘ng tomonda qovurg‘alar ostidagi qonni tozalashga yordam beruvchi va uni zaharlardan xalos qiluvchi organ.

Ichak - ovqatni hazm qiladigan nay simon ichki a’zo. Oshqozon va orqa peshov orasida joylashgan kanal.

Tibbiy terminlarning leksik ko‘rinishidagi yana bir muhim jihat — ularning ko‘p ya’ni polimorfemik morfologik tuzilishga ega bo‘lishidir. Ko‘plab tibbiy so‘zlar ildiz, prefiks va suffikslardan tashkil topgan bo‘lib, ular bir-biri bilan kombinatsiyalashadi va yangi ma’nolar hosil qiladi. Masalan, “hypoglycemia” so‘zi quyidagi morfemalardan tashkil topgan: “hypo-” (kam, past degan ma’noda), “glyc-” (qand, shakar), “emia” (qon holati). Bu komponentlar birlashib, qon tarkibida shakarning past bo‘lishini bildiruvchi atamani hosil qiladi.

Tahlil va natijalar. Tibbiy terminlar nafaqat leksik birlik sifatida, balki kommunikatsiya vositasi sifatida ham tibbiyot sohasida muhim o‘rin tutadi. Ular tibbiy mutaxassislar o‘rtasida aniq va qisqa hamda xatolarsiz axborot almashish imkonini beradi. Tibbiy til bemorlarning sog‘lig‘ini yaxshilash uchun ilmiy ma’lumotlarni uzatishga xizmat qiladi. Shu sababli, tibbiy terminlarning leksik aniqligi va tushunarli bo‘lishi klinik amaliyot sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Tibbiy terminologiyaning dunyo miqyosida bir xil tushunilishi uchun turli xalqaro tashkilotlar tomonidan standartlar ishlab chiqilgan. Masalan, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO), Xalqaro tibbiy til assotsiatsiyasi kabi tashkilotlar tibbiy terminlarning yagona shaklini ta’minlashga harakat qilmoqda.

Bunday standartlar tibbiy ma’lumotlarni uzatishda tilning xilma-xilligidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, ular elektron sog‘liqni saqlash tizimlarida, tibbiy ma’lumotlar bazalarida va global tadqiqotlarda yagona tilni yaratadi [Karimova, 2021].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tibbiy terminlarning leksik xususiyatlari ularning ilmiy tibbiyot tilidagi o‘rni va ahamiyatini belgilaydi. Ushbu terminlar asosida yunon va lotin tillarining ildizlari yotgan bo‘lib, ular murakkab semantik va morfologik tuzilishga ega. Terminlarning aniq semantik ma’nosi tibbiy sohada xatoliklarning oldini oladi va barqaror leksik tizimni yaratadi. Shu bilan birga, tibbiy terminologiya doimiy rivojlanishda bo‘lib, yangi texnologiyalar va kasalliklarni o‘z ichiga oladi. Tibbiy terminlarning leksik xususiyatlari ularning aniqligi, qat’iyligi, funksional cheklanganligi, yangi so‘zlarning doimiy paydo bo‘lishi va qisqartmalar bilan kengayishi bilan tavsiflanadi. Ushbu xususiyatlar tibbiyot sohasidagi ilmiy muloqot va axborot almashish jarayonining samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent, 2002. 104-b.
2. Ермичева В.И. Латинская терминология в медицине: справочноучебное пособие. —Москва: Астрель, АСТ, 2009. — 222 с.
3. Akramova Z.Sh., Shirinqulova Sh.M., Abrayeva Sh.E., Primova M.M. (2023). *Lotin tili va tibbiy terminologiya*. *O‘quv qo‘llanma.*
4. Qodirov, S. (2020). Tibbiy terminologiyaning lug‘aviy va morfologik tahlili. Toshkent.
5. Bozorova D. X. Семантика наименований частей тела в тюркскихязыках. *Афторефю дисс.канд. филол.наук.* M. 1966.
6. Isxakov F.T. Turkiy tillardagi bir qator anatomik terminlarning qiyosiy tadqiqiga doir maqolasi. M., 1972.
7. Karimova, N. (2021). Tibbiyotda terminologiya va xalqaro standartlar. Toshkent.